

Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u državama Srbiji i Crnoj Gori

JOVAN P. POPOVIĆ, MR.

Raniji direktor Arhiva Jugoslavije, stan Beograd, Despota Stefana 34
e-mail: popovic.j@mts.rs

Normative Regulation: Significance, Place, Roles and Protection of Private Archival Material and Private Archives with a View on the Regulation in the Republic of Serbia and Montenegro

ABSTRACT

In addition to public-state archives, as a rule, there are private and special archives in each state. The laws regulate who their founder is, what conditions are necessary for the establishment and operation of the archives, what governing bodies are and what their competencies are. In the period of transition, in the countries of socialist organization, there was a real „boom“ for purchasing companies, when state and social ownership was transitioning into private. A large number of companies experienced bankruptcy and liquidation institutes. However, the archival material of these subjects remained normatively unprotected. In this paper, the author deals with short legal definitions and the history of the creation of private archives at the time and after transitional relations, on the territory of the former Yugoslavia, with a special emphasis on the legal arrangements in the states of Serbia and Montenegro, with the aim of regulating the laws and by-laws protection and use of this material as closely as possible.

Key words: archives, archival material, private archival material, private archives, normative protection of archival material, transition, court, agency, bankruptcy, liquidation

Regolamento normativo: significato, luogo, ruoli e protezione del materiale d'archivio privato e degli archivi privati con uno sguardo sul Regolamento della Repubblica di Serbia e Montenegro

SINTESI

Oltre agli archivi pubblici dello stato, di regola, esistono in ogni Stato archivi privati ed archivi speciali. Le leggi ne regolano l'istituzione, quali condizioni siano necessarie per l'istituzione ed il funzionamento, quali ne siano gli organi e quali siano le loro competenze. Nei paesi di organizzazione socialista, nel periodo di transizione, si è verificato un vero e proprio «boom» per l'acquisto di aziende, quando la proprietà statale è stata privatizzata. Un gran numero di istituti ha subito il fallimento e liquidazione societaria. Tuttavia, il materiale archivistico di questi soggetti è rimasto normativamente non protetto. Nel presente articolo, l'autore affronta brevemente le definizioni giuridiche e la storia della creazione di archivi privati al momento e dopo la transizione sul territorio della ex Jugoslavia, con un accento particolare sulle disposizioni legali negli Stati di Serbia e Montenegro, con lo scopo di regolamentare la protezione di leggi e regolamenti e l'uso di questo materiale quanto più rigorosamente possibile.

Parole chiave: Archivi, materiale archivistico, materiale di archivi privati, archivi privati, protezione normativa del materiale archivistico, transizione, corte, agenzia, fallimento, liquidazione

Normativna ureditev: pomen, kraj, vloge in zaščita zasebnega arhivskega gradiva in zasebnih arhivov s pogledom na ureditev v Republiki Srbiji in Črni gori

IZVLEČEK

Poleg praviloma državnih arhivov so v posameznih državah tudi zasebni in posebni arhivi. Zakoni urejajo kdo je njihov ustanovitelj, kakšni pogoji so potrebni za vzpostavitev in delovanje arhivov, kakšni so upravni organi in kakšne so njihove pristojnosti. V obdobju tranzicije je v državah socialistične organizacije nastal pravi «bum» kupovanja podjetij, ko sta se država in družbena lastnina prešli v zasebno. Veliko število podjetij je doživelo stečajne in likvidacijske postopke. Medtem je arhivsko gradivo teh podjetij in družb je ostalo normativno nezaščiteno. V tem

Jovan P. POPOVIĆ: Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u državama Srbiji i Crnoj Gori, 167-178

prispevku autor obravnava kratke pravne opredelitve in zgodovino ustvarjanja zasebnih arhivov v času tranzicije in po njej na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Poseben poudarek je na pravni ureditvi v državah Srbije in Črne gore z namenom, da bi čim bolje urejala zakonsko in podzakonsko zaščito in uporabo takšnega gradiva.

Ključne besede: arhivi, arhivsko gradivo, zasebno arhivsko gradivo, zasebni arhivi, normativna zaščita arhivskega gradiva, tranzicija, sodišče, agencija, stečaj, likvidacija

Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u Republici Srbiji i Crnoj Gori

ABSTRAKT

Pored javnih-državnih arhiva, po pravilu, u svakoj državi postoje privatni i specijalni arhivi. Zakonima je uređeno ko je njihov osnivač, koji su uslovi neophodni za osnivanje i rad arhiva, koji su organi upravljanja i šta su njihove nadležnosti. U periodu tranzicije je u zemljama socijalističkog uređenja nastala prava „pomama“ za kupovinom preduzeća, kada je državno i društveno vlasništvo prelazilo u privatno. Veliki broj preduzeća doživeo je institute stečaja i likvdacije. Međutim, ahivska građa tih subjekata ostala je normativno nezaštićena. Autor se u ovom radu bavi kratkim zakonskim definicijama i istorijatom nastanka privatnih arhiva u vreme i nakon tranzicionih odnosa, na prostoru bivše Jugoslavije, sa posebnim osvrtom na zakonska uređenja u državama Srbiji i Crnoj Gori, sa ciljem da se zakonskim i podzakonskim propisima što bliže uredi zaštita i korišćenje te građe.

Ključne riječi: arhivi, arhivska građa, privatna arhivska građa, privatni arhivi, normativna zaštita arhivske građe, tranzicija, sud, agencija, stečaj, likvidacija

1 Uvod

Skoro da nema gradskog domaćinstva a da ne poseduje manju ili veću kućnu biblioteku i da se izgledom knjiga, imenima autora, njihovim naslovima i godinama izdanja na neki način ponose i svakog slučajnog ili pozvanog gosta uvedu u taj prostor i počne da se hvali i drži predavanje o zbirci svojih knjiga bez obzira dali je neku od njih pročitao i da nešto bliže zna o biografijama ili bibliografijama pisaca tih knjiga.

Sigurnije je to, da svako domaćinstvo ima po neko posebno skrovište, kofer ili fijoku, najčešće zaključano, gde pohranjuje lična, ili porodična dokumenta kao i druge oblike dokumenata u raznim oblicima zapisa koja mogu biti od izuzetne vrednosti kod saznanja perioda i oblasti koju „saopštavaju“ Do tih dokumenata najčešće su njeni imaoci dolazili nasleđstvom, poklonom ili u slučajnim prilikama čime su stvarali ličnu pa time privatnu arhivsku građu, koja najčešće nije valorizovana. Nasuprot tome, najčešće pojedina fizička lica „profesionalci“ dolazili su i dolaze do arhivske građe-najčešće kupovinom ili na drugi način i tako stvarali ne samo privatnu arhivsku građu već i privatne arhive.

Pod privatnim arhivima u ranijim socijalističkim zemljama uglavnom su se smatrali porodični i lični arhivi. Međutim, ma koliko se davao i daje prioritet fondovima državnih i društvenih organa i organizacija dešavalo se i dešava naravno u manjem broju slučajeva da se u pojedinim prilikama zbog nepopunjenost fondova privatni arhivi stignu u prvi plan i nadopunjavaju druge izvore pohranjene u javnim arhivima. Time se čini i veliki doprinos arhivistici i istoriji.

U privatne arhive-privatnu arhivsku građu spadaju: porodični i lični arhivi, organizacije osnovane po osnovu vlasništva-preduzeća, arhivska građa koja se nalazi u privatnom vlasništvu, arhivska građa koju su građani stvorili ili zakonski stekli, arhivska građa stranaka ili političkih partija, udruženja, verskih zajednica i dr.

Poznato je da je skoro u svim državama u okruženju i Evropi kao i u drugim zemljama jedna od načelnih zakonskih obaveza arhiva-arhivskih službi, da pored ostalih nadležnosti imaju i tu da čuvaju i sačuvaju celokupnu arhivsku građu bez obzirai koje njen stvaralac, imalac ili vlasnik i gde je nastala. Pod tim se svakako podrazumeva registraturski materijal i arhivska građa i privatnih stvaralaca i imalaca i drugih subjekata.

Jovan P. POPOVIĆ: Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u državama Srbiji i Crnoj Gori, 167-178

Ako na početku postavimo pitanje da li su privatni arhivi u vremenu trajanja i nakon tranzicije ispoštovali pravni normativizam? Odgovor bi glasio *ne u dovoljnoj meri*. Naime, nakon uvođenja više-partijskog sistema i nagle privatizacije društvene i dijelom državne svojine, broj privatnih arhiva se brojno uvećao, a to arhivi iz opravdanih razloga nisu mogli pa i ni morali pratiti.

Taj rapidni preokret zahtevao je i zahteva: „vreme, stručnost, upornost, entuzijazam, postizanje adekvatne saradnje između imoca privatna arhivske građe (privatnih arhiva) i arhivista koji vrše inspekcijski nadzor od strane inspektora javnih arhiva i da kako izradom pravne regulative“.

2 Postupanja sa arhivskom građom u privatnim arhivima

Skoro u svim republičkim i saveznim zakonima Socijalističke federativne republike Jugoslavije privatna arhivska građa se štitila kroz propisane načelne odredbe: *da se arhivska građa štiti nezavisno od vremena, mjesta i načina njihovog nastanka, vlasništva i evidentiranosti; zabrane iznošenja arhivske građe u inostranstvo, bez odobrenja nadležnog organa i pravo preče kupovine*.

Nakon prestanka jednopartijskog sistema u zemljama socijalističkog sistema, nagle privatizacije državne i društvene svojine i uvođenja višepartijskog sistema „zagospodaruje privatna svojina“, čime se rapidno uvećava broj privatnih arhiva, odnosno imaoa privatne arhivske građe pa i arhiva. Samo u manjem broju zemalja u tranziciji bilo je pravno regulisano koji je to organ koji sme izvršiti uvid, u privatnu arhivsku građu, odnosno privatni arhiv i time pristupiti njenom nadzoru i pružiti stručnu pomoć, a time i zaštitu.

Val tranzicije zahvatio je države socijalističkog sistema: Rusiju, Poljsku, Češku, Sloveniju, Albaniju, Slovačku, Belorusiju, Srbiju, Hrvatsku, Rumuniju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Sjevernu Makedoniju, Ukrajinu i sve druge novostvorene države bivšeg Sovjetskog saveza. To je bio iznenadni i neiskustveni potres gdje je u svim vidovima društvene delatnosti pa i u arhivskoj trebalo hitno delovati. Institut „tranzicija“ u podjednako meri ma da se radilo isključivo o socijalističkim zemljama nije bio jednako shvatljiv i rešiv a time i izražen kod svih zemalja. Stepenn njegovog ispoljavanja zavisio je pre svega od brzine reagovanja, stručnosti, brojnosti arhivista i u kojoj meri je zakonska regulativa uredila ovaj vid zaštite registratorske i arhivske gradje.

Veliki broj društvenih i državnih preduzeća kupovinom koja je ponekad bila i simbolična (čak i po desetinu dolara) plaćena prelazila je u vlasništvo privatnika. Ta otkupljena preduzeća imala su svoju registratorsku i arhivsku građu čiji su bili stvaraoci i onu građu koja je pratila tehničko tehnološki rad osnovnih sredstava nabavljenih iz inostranstva od raznih proizvođača. Trebalo je odmah reagovati i ograničiti lične slobode i prava vlasnika koji misle „*da kupovinom preduzeća mogu raspolagati i arhivskom građom i raditi sa njom što hoće*“.

Privatnu arhivsku građu trebalo je i normativnim propisima i arhivističkom metodologijom i praksom štititi, pa i krivičnim i prekršajnim merama, a onu građu koja se nalazi u nezakonitom posjedu imaoa vratiti zakonitim vlasnicima, da bi imali istu zaštitu kao i javna arhivska građa pohranjena u javnim arhivima.

Ta iznenadna „turbulencija“ (loši poslovni odnosi doveli su do brojnih otvaranja stečajnih i likvidacionih postupaka) imala je za posledicu ne samo prisvajanje registratorskog materijala odnosno arhivske građe već i njeno uništavanje, završavajući na otpadima, što se smatra krivičnim delom. U praksi se pokazalo da je vrlo mali broj presuđenih a posebno i izvršenih kazni.

Na prostorima bivše Jugoslavije bilo je dosta nepravilnosti u radu zbog: neblagovremenog dostavljanja obaveštavanja nadležnom arhivu o statusnim promenama; neurednog poredka tekuće administracije; nepravilnog vođenja osnovnih evidencija o arhivskoj građi; dostavljanje nedovoljnih odnosno nepotpunih popisa; predaja nesređenog registratorskog materijala i bez nedovojnih evidencija i dr.¹

1. Marija Todorović: Preventivna zaštita javne arhivske građe stvaralaca u Tranziciji“ *Savremena Praksa Tuzla*, 2017; broj 20 strana 50-56.

Jovan P. POPOVIĆ: Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u državama Srbiji i Crnoj Gori, 167-178

3 Čija je nadležnost nadzor i praćenje rada privatnih arhiva radi preduzimanja konkretnih mera za slučaj stečaja ili likvidacije?

Da bi se moglo blagovremeno i stručno raditi trebalo je prioritarno normativno urediti regulisanje pitanja statusa privatne arhivske građe, jer se pojavilo mnoštvo privatnih preduzeća, a time i arhiva a u materijalnim zakonima skoro potpuna pravna praznina.

Odmah zatim neminovno se postavlja pitanje koja je to upravna ili sudska organizacija koja vodi registar onih preduzeća, koji idu u stečaj ili likvidaciju i ažurno prate njihov rad, i postupanje sa arhivskom građom da bi nadležni organi blagovremeno reagovali?

Odgovor bi pre svih bio: nadležni javni arhivi, naravno ukoliko su blagovremeno informisani; agencije za privredne registre, privredni sudovi, javna prvobranilaštva i javna tužilaštva bez obzira da li im je to ili nije važećim propisima stavljeno u nadležnost. Naravno u postupanju moraju biti uključeni redovni sudovi, a ukoliko se radi o prekršaju i prekršajni sudovi.

Institucije Javnog pravobranilaštva je državni organ koji štiti imovinska prava i interese države i njenih teritorijalnih jedinica, a time svih kulturnih dobara u kojima je i arhivska građa. pa su time u obavezi da reaguju. I Javna tužilaštva kao nezavisni pravosudni subjekti su ovlašćeni a time to im je i dužnost da u skladu sa pozitivnim propisima postupaju protiv učinoca krivičnih dela u cilju zaštite državne imovine i blagovremeno dostavlja optužnice nadležnom sudu.

Kod slučajeva složenih a neriješenih pitanja prvenstveno se mora saznati da li preduzeća kod stečaja ili likvidacije, imaju pravnog sledbenika, i ko je on, da se ukoliko nema pravnog naslednika njihova građa nebi našla na otpadu. Arhivisti teritorijalno nadležnih arhiva iz profesionalno savesnih, a ne i normativno uređenih i obaveznih razloga praksi, "trče da se bore" u spašavanju i preuzimanju arhivske građe ukoliko ne budu sprečavani. Karakteristično je i neshvatljivo da uglavnom ni jedan propis koji reguliše nadležnost stečajnih i likvidacionih upravnika u pogledu sa arhivskom građom za slučaj stečaja ili likvidacije nije napisan. Kod takvih slučajeva reaguju organi „gonjenja“.

4 Normativno uređenje privatnih arhiva i zaštita arhivske građe koja se nalazi u privatnom posedu

Privatni arhiva i onosno privatna arhivska građa je vrlo složena i osetljiva materija gde ponekad prerasta u problem. Pitanje privatnih arhiva prisutno onoliko koliko i postojanje arhiva.

Zemlje socijalističkog sistema nisu imale dovoljno iskustva u zaštiti arhiva i arhivske građe privatnih arhiva koji su u vremenu tranzicije počeli da niču kao pečurke posle kiše. Neki od subjekata-privatnih arhiva su to radili sa voljom, a neki iz potrebe-nužde pošto nisu imali pravno uređeno kako se štiti ovaj oblik zaštite arhivske građe.

Zakoni koji uređuju arhivsku delatnost, a time i načelne odredbe koje regulišu status privatnih arhiva u državama sa područja bivše Jugoslavije najčešće nose nazive: *zakon o arhivskoj djelatnosti*, *zakon o arhivskoj službi i arhivima*, *zakon o arhivskom građivu i arhivama i slično*.²

Ingerencija javnih arhiva je da postupaju shodno pre svega načelnim odredbama zakona koji regulišu arhivsku delatnost. Takođe su u obavezi da upozoravaju imaoce i držaoce registraturkog materijala i arhivske građe da je štite bez obzira u čijoj se svojini nalaze i ko je njihov držalac.

Preduzeća koja ulaze u proces privatizacije imaju brojne zakonske obaveze i zadatke. Najčešće se

2. U Bosni i Hercegovini nosi naziv *Zakon o arhivskoj građi i i Arhivu Bosne i Hercegovine*, „Službeni glasnik BiH“ broj 16/01, u Federaciji BiH *Zakon o arhivskoj građi Federacije BiH*, „Službene novine Federacije BiH“ broj 45/02; u Republici Srpskoj naziv najnovijeg zakona *Zakon o arhivskoj djelatnosti*, „Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 119/08, u Hrvatskoj *Zakon o arhivskom građivu i arhivima Narodne novine*, *Službeni glasnik Republike Hrvatske*, (1997; 2000 i 2009 broj 105; 64 i 65) a u Sloveniji *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih*, „Uradni list Repulike Slovenje št. 30/06 in 51/2014. U Srbiji je na snazi *Zakon o kulturnim dobrima*, „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 98/94, koji jedinstveno reguliše zaštitu svih kulturnih dobara države i koji ima dosta nedorečenosti. Radna verzija *Nacrta Zakon o arhivima i arhivskoj službi u Srbiji*, koji je bio u postupku donošenja izmenio je i dopunio ranije predložene odredbe i dao ga na javnu raspravu. On nosi naslov *Nacrt zakona o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*. U Republici Crnoj Gori *Zakon o arhivskoj djelatnosti*, „Službeni list RCG“ broj 49/2010 godine.

Jovan P. POPOVIĆ: Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u državama Srbiji i Crnoj Gori, 167-178

radi o vrednoj kupovini imovine, osnovnih sredstava, preuzimanju radnika, pitanja socijale, ogromno uloženi sredstvima i mnoga druga pitanja. Zbog tih nagomilanih poslova koji prate institut privatizacije arhivisti žele da znaju da li se prodaje sva imovina ili njen deo, odnosno da li je arhivska građa ranijeg vlasnika deo te kupljene imovine? Vlasnici najčešće zahtevaju i dobivaju pripadajuću dokumentaciju kao neotuđivi-sastavni deo svega onoga što je kupljeno, bez obzira da li je to navedeno ili nije u popisu ili ugovoru kupljene imovine. Praktično oni su u pravu iz razloga jer se u praksi vrlo često dešava da se kod ugovora o kupoprodaji preduzeća, stečaja likvidacije ili na neki drugi način sticaja ne ukazuje na arhivsku građu i registraturski materijal i njihov status. Ovom problematikom trebalo bi da se pored ovlašćenih arhiva pozabave nadležna ministarstva, agencije, sudovi i druge institucije.

Vrlo je korisno znati šta će se desiti sa arhivskom građom ukoliko novi vlasnik preduzeća promjeni proces proizvodnje, a takva mogućnost ugovorom nije regulisana? Vlasnicima je uglavnom dozvoljeno da kupljenom imovinom raspolazu pa i da je preprodaju. Šta će se u tom slučaju desiti sa tehničko-tehnološkom dokumentacijom, patetnim, autorskim i licencnim pravom?

U praksi se pokazalo da određena kupljena fabrika stane, sa proizvodnjom, ukoliko kupac nastavi da se bavi istom delatnošću jer nije u mogućnosti služba za održavanje, da bez dokumentacije, nestale iz bilo kojih razloga, (prodaja, uništenje, davanje na otpad i sl) izvrši remont mašina, koje su pretežno glavni nosioci proizvodnje. U takvim slučajevima nije moguće čak ni rezervni dio naručiti, jer je nestankom tehničke dokumentaciju logično da se ne zna tip mašine, niti njen proizvođač. Radi se o vrlo važnim dokumentima bez koje ova preduzeća (sadašnji vlasnik ili sledeći kupac) ne mogu da nastave sa radom (tehnička dokumentacija). Ne može se kupovinom preduzeća raspolagati i arhivskom građom i raditi sa njom šta se hoće. S druge strane teško je „nametnuti“ idealni model zaštite arhivske građe privatizovanih preduzeća, koja su ranije bila u drugim oblicima svojine.

Za državu ništa nije toliko značajno kao primanjivanje zakona, a na drugoj strani ništa ne zaslužuje toliko pažnju koliko ugled zakona. U najboljem slučaju to bi ispalo, da je zakon sveta naredba, koja zapoveda ono što je pošteno, a zabranjuje ono što je tome suprotno. U svakoj zemlji primenjuje se domaće i međunarodno zakonodavstvo. Domaće zakonodavstvo je imperativ, i mora se poštovati. Međunarodno zakonodavstvo se ratifikuje odlukama zakonodavnih organa vlasti u skupštinama-parlamentima, od kada ima istu pravnu snagu kao i domaće zakonodavstvo. Konvencije, preporuke i mišljenja nemaju imperativni karakter

Zbog značaja arhivske delatnosti, bez obzira na pozicije arhiva u raznim zemljama sveta, različite političke sisteme, neujednačene stepene tehničko-tehnološkog razvoja i slično, države trebaju i moraju biti zainteresovane kako im funkcionišu arhivske službe, u vršenju delatnosti od posebnog interesa. Uređivanje i zaštita arhivske građe i registraturskog materijala u svakoj državi donosi zakonodavna i izvršna vlast, donoseći zakonske i podzakonske propise. I da se ponovo iskaže jer nije na odmet da je arhivsko zakonodavstvo Jedan od osnovnih stubova uspešnog obavljanja arhivske delatnosti.³

Jedno od mogućih rešenja krize arhiva u siromašnijim zemljama u tranziciji je *vraćanje arhiva u „okrilju organa uprave u svrhu unčikovitosti“*. Taj pristup se u dosta slučajeva pokazao ispravnim.⁴

5 Kako je zaštita privatne arhivske građe uređena u republikama: Srbiji i Crnoj Gori?

Privatizaciju kao ekonomsku kategorizaciju možemo definisati kao transfer resursa, od jednog ka drugim nosiocima vlasništva i upravljanja, od kojih se očekuje efikasnija upotreba tih resursa. Privatizacija u Crnoj Gori i u Srbiji počela je pre nešto više od četvrt veka, odnosno uglavnom tranzicije i još nije završena. Cilj privatizacije je u načelu značio ulaganje novčanih sredstava ili nenovčanih, kao što su os-

3. Ponekad u vremenima mirnim i bez većih promena i napetosti, može izgledati da su određene društvene vrednosti kao što su arhivi i arhivska građa, dovoljno uređene, pa njihove definicije ne treba ponavljati, i o njima ne treba pisati. Međutim život je pun promena i novih provera pa se i značaj društvenih vrednosti redefiniše. Postalo je pravilo da takozvani „prašnjavi dokumenti“ najedanput u određenim vremenima stiču izuzetno veliku vrednost. Pa iako su, doduše, razne naučne radionice i na osnovu iste građe, spremne da nižu različite istorijske mozaike, ipak ti arhivski originali dobijaju neprocenjivu vrednost. Zbog toga bez sumnje svaka generacija arhivista mora obratiti pažnju na svoje tekuće dužnosti i odgovornosti pred budućim generacijama. Bitno je da se ne propusti ništa od onoga što traži normativizam i jasna i rigorozna teorija i praksa.

4. Dr Živana Hedbeli „Korišćenje arhivskog gradiva na iskustvu Hrvatskih arhiva“, *Atlanti No 26; drugi tom Trst 2017. godine.*

novna sredstva, hartije od vrednosti u „posrnulu privredu“. Doneti su materijalni propisi, osnovane agencije za privatizaciju i akcijski fondovi sa obavezom primene tenderskih prodaja. Prodajom kapitala kupac preuzima sva prava i obaveze za razliku od stečaja, kada kupac preuzima samo imovinu sa eventualnim potraživanjima. Ti kupoprodajni ugovori trebali su da predviđaju i obaveze o preuzimanju arhivske građe, privatizovanog subjekta, što na žalost, nije bilo praksa. Arhivska građa je predavana u posed novom vlasniku. Svaki slučaj rešavao se „ad hoc“ između kupca i prodavca, a najčešće na štetu arhivske građe. Iskustva govore, kod raskinutih ugovora, da se radilo o lošim privatizacijama, jer se prema arhivskoj građi odnosilo neodgovorno. Građa je nedovoljno sačuvana ili je uništavana. Kod uništavanja arhivske građe nisu učestvovali arhivi. Nove vlasnike je samo interesovala finansijska dokumentacija, dok za tehničku dokumentaciju nisu marili. Znači institut privatizacije pratili su nepostojanje ili nepoštovanje propisa, neodgovornost kupaca, nekontrolisana trka za kapitalom, i nedovoljna kontrola od strane javnih arhiva.

Stoga smatramo ispravnim da zakonski treba bliže regulisati pitanje daljeg statusa privatne arhivske građe i time ograničiti slobode i prava novih vlasnika.

Donošenje propisa, agilna aktivnost arhivista i savesnot radnika koji se u preduzećima bave poslovima dokumentacije, preduslov su za zaštitu te izuzetno važne arhivske građe. Istovremeno, moralo se i mora vršiti i edukacija stručnih lica, koja učestvuju u postupcima svojinske transformacije privrednih preduzeća (stečajni upravnici, stečajna veća, likvidacione starešine, odgovorni za oblast registraturskog materijala i arhivske građe u preduzećima i dr).

Dosadašnja iskustva nas obavezuju: da se prate sve tranzicione promene; ostvaruju tešnje saradnje između javnih i privatnih arhiva sa jedne strane, i stvaralaca i imalaca privatne arhivske građe odnosno prodavaoca i kupaca te građe, ministarstavima za kulturu, ministarstava za privredu i agencijama za privredne registre, sa druge strane po pitanju donošenja i primene propisa.

Privatne arhive potrebno je obezbediti prostorom i kadrom, pa i donirati finansijskim sredstvima, upotpuniti obučenost arhivskih kadrova, sa postupcima tranzicionih promjena, reagovati blagovremeno u slučajevima kad pojedino pravno lice duže ne radi, pre nastupanja instituta: prodaje, stečaja ili likvidacije.

Nestanak društvene svojine u zemljama regiona nije na zadovoljavajući način propraćen i proanaliziran, pa zato i sada, iako sa zakašnjenjem, tu mnogo bitnu, ogromnu sistemsku promenu, treba razraditi i na odgovarajući način delovati. Pokušati da se propusti tamo gdje nije sasvim kasno *otklone*.

Iako način i uslov korišćenje arhivske građe spada u najaktuelniju vrstu problema sa kojima se arhivisti susreću u Crnoj Gori i Srbiji uglavnom je uređen postupak korišćenja privatne arhivske građe pohranjene pre svega u privatnim arhivima. Ovo iz razloga jer je velika pohlepaza njeno koorišćenje, a poznato je da svim dokumentima pristup nije moguć. Stoga postoje utvrđeni rokovi za dostup arhivskoj građi zavisno od toga u koje se svrhe *koristi*). Ove odredbe se jednako odnose kako na javne tako i na privatne arhive.⁵

Ranijim pozitivno-pravnim normativom u Crnoj Gori a pre svega Zakonom o arhivskoj djelatnosti iz 1992. godine⁶ bilo je propisano *da se arhivska građa preduzeća, društava, građansko-pravnih lica, istaknutih naučnih, kulturnih, javnih, političkih i drugih ličnosti bez obzira na vrijeme i mjesto nastanka štiti*. Naime, registraturski materijal i arhivska građa *„uživala je zakonsku zaštitu bez obzira kome je pripadala i da li je evidentirana“*. Takođe je normativno je bilo uređena i nadležnost Državnog arhiva Crne

5. U Crnoj Gori arhivska građa se daje ne korišćenje za: *službene, naučno-istraživačke, stručne, publicističke, obrazovne i kulturne potrebe i ciljeve, prezentovanje i objavljivanje, ostvarivanje ličnih i drugih prava i potreba fizičkih i pravnih lica i za potrebe ostvarivanja funkcija države i opština*. Ona je dostupna za korišćenje jednako svakom fizičkom i pravnom licu (Zakon o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori *Službeni list Crne Gore broj 4/2010, član 20*). U Republici Srbiji Nacrtom zakona o arhivskoj građi i arhivskoj djelatnosti predviđeno je da se arhivska građa daje na korišćenje *„u službene svrhe, svrhe naučnog i stručnog istraživanja i potrebe publikovanja, za potrebe nastave, izložbi ostvarivanja ili zaštite ličnih interesa i prava odnosno za potrebe pravnih i fizičkih lica; i za druge svrhe. Rokovi korišćenja arhivske građe nisu sasvim zakonom limitirani. Podzakonski propisi treba da urede: dostupnost arhivske građe javnosti; stanje u kome treba da se nalazi arhivska građa da bi se mogla dati na korišćenje; odgovornost pri korišćenju arhivske građe; korišćenje originala arhivske građe; uskraćivanje prava korišćenja originala arhivske građe; i uopšte o uskraćivanju arhivske građe za korišćenje i sl.* Radna verzija Nacrta zakona o arhivskoj građi i arhivskoj djelatnosti u Republici Srbiji nalazi se na javnoj diskusiji, kao savremen zakon, koji uređuje ceo sistem zaštite arhivske građe u državi Srbiji, i usaglasiti cjelokupno arhivsko zakonodavstvo sa drugim sistemskim ili drugim-sporodnim zakonodavstvom zemlje, čije odredbe zadiru u arhivsku djelatnost, naravno i sa preporukama Veća Evrope, stavovima Međunarodnog arhivskog saveta, odredbama Etičkog kodeksa arhivista i međunarodnih konvencija, pa ga zbog toga što pre doneti.

6. Zakon o arhivskoj djelatnosti Crne Gore *Službeni list Crne Gore broj 25/92 i 6/94*.

Jovan P. POPOVIĆ: Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u državama Srbiji i Crnoj Gori, 167-178

gore u pogledu zaštite arhivske građe *iz svih perioda istorije Crne Gore, koja se nalazi na njenoj teritoriji ili se na nju odnosi i da vrši kontrolu nad radom stvaralaca i imaoca arhivske građe.*

Po važećim zakonskim i podzakonskim propisima u Crnoj Gori i Srbiji tražiocu se neće omogućiti pravo pristup informacijama: ukoliko bi se ugrozio život, sigurnost ili koje drugo važno dobro nekog lica; ugrozio, omeo ili otežao sprečavanje ili otkrivanje krivičnog djela; ugrozio odbranu zemlje, nacionalnu i javnu bezbjednost ili međunarodne odnose; učinio dostupnim informaciju ili dokumenta koja su određena da se čuvaju kao državna, službena, poslovna ili druga tajna, čijim bi odavanjem mogle nastupiti teške pravne ili druge posledice. Takođe, organ vlasti neće tražiocu omogućiti ostvarivanje prava na pristup informacijama od javnog značaja ako bi time povrijedio pravo na privatnost, pravo na ugled ili koje drugo pravno lice na koje se tražena informacija odnosi, osim ako je lice na to pristalo, ako se radi o ličnosti, pojavi ili događaju od interesa za javnost, a naročito ako se radi o nosiocu državne ili političke funkcije i ako je informacija važna s obzirom na funkciju koje to lice vrši; i ako se radi o licu koje je svojim ponašanjem, naročito u vezi sa privatnim životom dalo povoda za traženje informacije. Da bi se lakše omogućilo korišćenje arhivske građe smatramo da je potrebno propisati: šta se smatra državnom, vojnom i službenom tajnom, a onda u kontekstima tih propisa odrediti što je to strogo povjerljivi, povjerljivi ili interni dokument. Tajnost tih podataka mora biti zagarantovana. Mnoge enigme u pogledu dostupnosti arhivskoj građi na korišćenje bile bi rešene.⁷

6 Kako je odredbama zakona o arhivskoj djelatnosti u Republici Crnoj Gori pravno zaštićena privatna arhivska građa?

Skupština Republike Crne Gore donela je 27 jula 2010 godine četiri zakona iz oblasti zaštite kulturnih dobara i to : Zakon o zaštiti kulturnih dobara kao osnovni zakon; *Zakon o bibliotečkoj djelatnosti; Zakon o muzejskoj djelatnosti i Zakon o arhivskoj djelatnosti.* Svi navedeni zakoni objavljeni su u *Službenom listu Crne Gore* broj 49 od 13 avgusta 1910. godine.

Važeći Zakon o arhivskoj djelatnosti Crne Gore iz 2010 godine⁸ prvo definiše šta se smatra privatnom registraturskom i arhivskom građom, a zatim bliže uređuje njenu zaštitu. *Privatna registraturska i arhivska gra je građa nastala radom ili djelovanjem pravnih ili fizičkih lica , ukoliko nije nastala u vršenju javnih ovlašćenja i ako nije u državnoj svojini.*

Član 25 ovog zakona⁹ reguliše postupanje sa privatnom registraturskom i arhivskom građom tako što će primenjivati one odredbe koje se shodno primenju na javnu arhivsku građu, ako je nastala u obavljanju registovane djelatnosti ili aktivnosti pravnih i fizičkih lica; ili je od značaja za nauku kulturu ili istoriju Crne Gore ili drugi društveni značaj od javnog interesa. Tu bi građu preuzimao Državni arhiv pod uslovima koje sporazumno utvrdi sa stvaraoцем odnosno držaoćem te građe.

U slučajevima prodaje arhivske građe od strane stvaraoća ili držaoća privatne arhivske građe pravo preče kupovine ima Državni arhiv kojemu su prodavci u obavezi da je prvo njemu ponude

Zakonodavac u Crnoj Gori propisao je da su stvaralac i imaoć privatne arhivske građe dužni: *da arhivsku građu stručno i u cjelosti trajno čuva; omogući Državnom arhivu slobodan pristup arhivskoj građi; Pruži odgovarajuće podatke o arhivu i arhivskoj građi; omogući korišćenje arhivske građe; postupa po stručnim savjetima Državnog arhiva Crne Gore u svim vidovima zaštite i da građu predaju Državnom arhivu po postupku i metodologiji predviđeno Zakonom o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori.*¹⁰

Zakon o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori je regulisao način korišćenja arhivske građe i nabrojao ograničenja u njenom korošćenja kao i uslove pd kojima se koristi. Samim tim se u mnogome izjednačava korišćenje privatne arhivske građe sa arhivskom građe Državnog arhiva Crne Gore.¹¹

7. Jovan P. Popović: *Razvoj arhivskog zakonodavstva na prostorima bivše SFRJ od 1950 do 2013. godine, Atlanti, časopis za savremenu arhivsku teoriju i praksu Trieste-Maribor, strane 181-195.*

8. Zakon o arhivskoj djelatnosti Crne Gore, *Službeni list Crne Gore, broj 49/2010.*

9. Zakon o arhivskoj djelatnosti Crne Gore, *Službeni list Crne Gore, broj 49/2010.*

10. Zakon o arhivskoj djelatnosti Crne Gore, *Službeni list Crne Gore, broj 49/2010.*

11. Državni arhiv Crne Gore sa svojih 15 organizacionih jedinica-opštinskih arhiva koje su deo pravnog subjektivita *obavlja arhivsku delatnost u odnosu na registratursku i arhivsku građu koja je nastala u radu organa, političkih partija, nevladinih organizacija i drugih pravnih i fizičkih lica koji obavljaju delatnost na celoj teritoriji Crne Gore.*

Jovan P. POPOVIĆ: Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u državama Srbiji i Crnoj Gori, 167-178

Evidenciji privatne arhivske građe dat je poseban značaj i obavezo Državni arhiv Crne Gore da: vrši popis, imalaca registraturskog materijala i arhivske građe, i u obavezi da vodi Registar vlasnika privatne arhivske građe u kom se unose brojni podaci.

Mnogo toga se može uvideti iz propisanih kaznenih odredbi Zakona o arhivskoj djeletnosti¹² kroz zaprećene sankcije za pravna ili fizička lica u slučajevima kada privatni arhivi: *arhivsku građu ne čuvaju trajno i na stručan način u cjelosti kao što je to obaveza za javne arhive; ne omogućiti Državnom arhivu slobodan pristup arhivskoj građi; ne obezbijedi odgovarajuće podatke Državnom arhivu o arhivskoj građi; ne omogućiti korišćenje privatne arhivske građe; ne postupa u skladu sa stručnim upustvima Državnog arhiva u pogled zaštite, održavanja, vrednovanja, sređivanja i obrade arhivske građe i njene konzervacije i restauracije; ne preda arhivsku građu Državnom arhivu na načini pod uslovima koji su propisani za javne arhive, i da ukoliko privatni arhiv ima nameru da proda arhivsku građu preskoči obavezu da je prvenstveno ponudi Državnom arhivu.* Ovim zaprećenim kaznama zakonodavac je U Crnoj Gori skoro na istovetan način izjednačio privatnu arhivsku građu a time i privatnih arhiva sa arhivskom građom javnih arhiva i približno ujednačio odredbe koje se bave zaštitom, korišćenjem i publikovanjem te građe.

7 Kako je odredbama zakona o kulturnim dobrima u Republici Srbiji i novim Nacrtom zakona o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti propisana zaštita privatne arhivske građe i regulisan status privatnih arhiva?

Zakon o kulturnim dobrima iz 1994 godine, koji je još „na snazi“¹³ u svojim odredbama ne ističe institut „privatni arhivi“. No to ne znači da je arhivska služba a time i Republika Srbija bile nezainteresovane za zaštitu privatne arhivske građe. Članom 27 navedenog Zakona propisuje se da arhivsku građu koju štite nadležni arhivi čini pored ostalih i ona građa nastala u radu „.....verskih zajednica, kao i pojedina, bez obzira na to gde je i kada je nastala i da li se nalazi u ustanovama zaštite ili van njih.“

Arhivi u Srbiji su odredbama Zakona o kulturnim dobrima¹⁴ dužni da pružaju stručnu pomoć u čuvanju kulturnih dobara (gde je mesto i arhivskoj građi) pa i svim sopstvenicima i korisnicima tih dobara.

Članom 76 Zakona o kulturnim dobrima¹⁵ se mimo načelnih odredbi za sve institucije kulture, izdvaja, odredba koja se bavi zaštitom kulturnih dobara i određuje nadležnosti koje se isključivo odnose na arhive. Naime, iako se ni ovim članom ne nabrajaju imena subjekata nad kojima arhivi vrše zaštitu, nadzor, i upućivanje na način korišćenja arhivske građe. Ipak iz stavova 1-3 ovog člana se vidi da arhivi treba da *vrše stručni nadzor i druge predviđene poslove nad arhivskom građom i registraturskim materijalom, koja se nalazi van arhiva, predlažu otklanjanje utvrđenih nepravilnosti u pogledu zaštite arhivske građe i vrše njeno preuzimanje, čuvanje i održavanje.* Чланом 65 тачка 4 Закона о културним добрима такође је предвиђено пружање стручне помоћи: *na čuvanju i održavanju kulturnih dobara sopstvenicima i korisnicima tih dobara.* Ipak kao što se da videti, normativno bliže nije bila uređna oblast zaštite privatne arhivske građe, odnosno određen status privatnih arhiva, pa su pre svih arhivisti javnih arhiva u želji da se sačuva privatna arhivska građa koristili ne samo svoju strčnost i iskustva već su „potezali“ i za konsultovanjem propisa i iskustava drugih država. Takvi postupci u radu imali su i uspeha.

Nacrt zakona o arhivskoj službi i arhivskoj delatnosti predviđa da su javni arhivi u Republici Srbiji: *Državni arhiv Srbije kao je centralna i matična ustanova zaštite arhivske građe za teritoriju Republike Srbije, u čijoj je nadležnosti zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalih u radu organa, ustanova i organizacija Republike Srbije i drugih stvaralaca i imalaca čiji je osnivač država ili čija je delatnost od interesa za Republiku Srbiju, kao i arhivsku građu od značaja za istoriju Srbije i srpskog naroda; Arhiv Jugoslavije je ustanova zaštite u čijoj je nadležnosti zaštita arhivske građe nastale radom centralnih državnih organa i organizacija jugoslovenske države (1918–2006) i poslovi u vezi sa primenom Sporazuma o pitanjima sukcesije Aneks „D“ u pogledu „Državne arhive SFRJ“ i kao takav predstavlja javni arhiv koji je deo mreže arhivske službe Republike Srbije; Pokrajinski arhivi (Arhiv Vojvodine i Arhiv Kosova i Metohije) su matične*

12. Zakon o arhivskoj djetnosti Crne Gore, *Službeni list Crne Gore*, broj 49/2010.

13. Zakon o kulturnim dobrima u Republici Srbiji, *Službeni glasnik Republike Srbije* 71/94.

14. Zakon o kulturnim dobrima u Republici Srbiji, *Službeni glasnik Republike Srbije* 71/94.

15. Zakon o kulturnim dobrima u Republici Srbiji, *Službeni glasnik Republike Srbije* 71/94.

Jovan P. POPOVIĆ: Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u državama Srbiji i Crnoj Gori, 167-178

ustanove zaštite arhivske građe za teritoriju autonomne pokrajine i u njihovoj nadležnosti je zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalih u radu pokrajinskih organa i organizacija i drugih stvaralaca i imalaca čija je osnivač autonomna pokrajina ili čija je delatnost od interesa za autonomnu pokrajinu; Međuopštinski arhivi su ustanove zaštite arhivske građe za teritoriju više jedinica lokalne samouprave i u njihovoj nadležnosti je zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalih u radu organa jedinica lokalne samouprave i drugih stvaralaca i imalaca čija je delatnost od interesa za te jedinice lokalne samouprave; Arhivi jedinica lokalne samouprave su ustanove zaštite arhivske građe za teritoriju jedinice lokalne samouprave i u njihovoj nadležnosti je zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalih u radu organa jedinica lokalne samouprave i drugih stvaralaca i imalaca čija je delatnost od interesa za tu jedinicu lokalne samouprave i specijalni arhivi koji obavljaju zaštitu određene vrste arhivske građe ili arhivske građe određenog organa ili organizacije.

U Republici Srbiji pre deset godina bio je urađen i dat na diskusiju Nacrt zakona o arhivskoj službi i arhivima. Međutim, pošto je na taj tekst bilo korisnih primedbi i predloga to je i povučen iz dalje rasprave. Urađen je novi tekst Nacrta zakona pod naslovom Nacrt zakona o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti koji je dat na javnu diskusiju a koji ima obeležje izuzetno savremenog zakona.¹⁶

Članom 44 Nacrta o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti predviđeno je da se arhivi mogu osnovati kao "javni, specijalizovani i privatni". Bliže odredbe za privatne arhive predviđene su članovima 45 i 46 tako da osnivač privatnog arhiva može biti pravno i fizičko lice. Osnivači su dužni da obezbede sredstva u svom budžetu za finansiranje: *investicionog i tekućeg održavanja, kapitalnih projekata, tekućih rashoda i izdataka, redovne delatnosti i ostvarivanje programa i izvršavanja obaveza utvrđenih materijalnim zakonom i drugim propisima*. Osnivač u slučaju donošenja odluke o rekonstrukciji, prodaji, promeni namene ili rušenju objekta u kome se nalazi arhiv obavezan je da obezbedi tom arhivu objekte koji odgovaraju normama i zahtevima čuvanja arhivske građe. Nacrt Zakona o arhivima i arhivskoj delatnosti predvideo je uslove za osnivanje arhiva a pre svega: *prostor za rad i smeštaj arhivske građe i odgovarajuće opreme; minimalni broj zaposlenih na stručnim arhivističkim poslovima i obezbeđena finansijska sredstva za rad arhiva*. Ispunjenost uslova za početak rada utvrđuje nadležno ministarstvo.

Arhiv Jugoslavije baviće se delatnošću kojom se i do sada bavio. Novim Nacrtom zakona o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti Postaje deo arhivske mreže Republike Srbije.¹⁷

Delatnost arhiva bez obzira na vrstu, gde se ubrajaju i privatni arhivi smatraju se ustanovama za: *čuvanje, zaštitu, obradu i korišćenje arhivske građe. Imalac arhivske građe i registraturskog materijakla je nosilac prava na arhivskoj građi i dokumentarnim materijalom (vlasnik ili imalac) ili svako drugo lice (pravno ili fizičko) koje na bilo koji način i po bilo kom osnovu ima državinu nad njom. Stvaralac ili imalac arhivske građe u elektronskom obliku dužan je da prilikom predaje omogući upotrebljivost sadržaja te građe i da je pereda arhivu kako u elektronskom tako i u štampanom obliku.*

Organi javne vlasti na koje se poziva ovaj Zakon su: *državni organi, organi teritorijalne i lokalne samouprave, organizacije kojima je povereno vršenje javnih ovlašćenja, kao i pravno lice koje osniva ili ga finansira delimično ili u celini državni organ.*

16. Nacrt zakona o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti koji je uradio Arhiv Srbije kao matični arhiv dostavljen je svim arhivima u Republici Srbiji, a istvremeno je pušten na javnu raspravu. Nacrt se nalazi na sajtu Arhiva Srbije čime je dostupan javnosti.

17. U Arhivu Jugoslavije pohranjeni su fondovi, zbirke i lični fondovi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije od 1918 do 1941., period Drugog svetskog rata 1941-1945. Socijalističke Jugoslavije između 1945-1992. godine, Savezne Republike Jugoslavije od 1992. do 2003 godine i period državne zajednice Srbije i Crne Gore 2003-2006 godine, kada je došlo do njihovog razdruživanja i stvaranja dve međunarodno i međusobno priznate države Srbija i Crna Gora. Naime, grubo rečeno radi se o fondovima, zbirka ličnim fondovima iz perioda Kraljevine Jugoslavije i perioda Socijalističke Jugoslavije do njenog prestanka postojanja. Ta izuzetno vredna građa je nezaobilazni izvor za istoriju Jugoslovenskih, Balkanskih i daleko širih prostora i bogata riznica kulturnog nasleđa. U njemu se nalazi pohranjeno 840 fondova, ličnih fondova i zbirki sa oko 25.000 dužnih metara arhivske građe i zbirki sa oko 250.000 jedinica. Arhiv obavlja i poslove vezane za primenu Sporazuma o pitanjima sukcesije, Aneks „D“-Arhive.

Arhiv Jugoslavije do donošenja Ustavne povelje državne zajednice Srbije i Crne Gore 4.02 2003 godine „Sl list S i CG“ br. 1/03. nosio je taj naziv. Nakon tog datuma Arhiv Jugoslavije je preimenovan u „Arhiv Srbije i Crne Gore“ „Službeni list Srbije i Crne Gore“ broj 1/03. godine i taj naziv je nosio samo do, jula 2009 godine kada je Vlada Republike Srbije ponovo nosio je taj naziv do vratila ime Arhiv Jugoslavije. Ovo je sasvim ispravno i logično iz razloga što su stvaraoci arhivske građe koja se štiti u Arhivu Jugoslavije jednako stvaralaštvo i vlašništvo jugoslovenskih država sa prostora bivše Jugoslavije. Te novostvorene države tu građu mogu ne samo koristiti već mikoefilmovati, skenirati, digitalizovati, ili po utvrđenoj praksi fotokopirati, jer je to uglavnom jednako zajedničko kultuno blago.

Jovan P. POPOVIĆ: Normativno uređenje: značaja, mesta, uloge i zaštite privatne arhivske građe i privatnih arhiva sa osvrtom na uređenje u državama Srbiji i Crnoj Gori, 167-178

Arhiv Srbije, teritorijalni (pokrajinski), gradski, međuopštinski i opštinski arhivi osnivaju se i finansiraju od strane republičkih, teritorijalnih i lokalnih organa vlasti, te se i oni smatraju organima javne vlasti. Javni arhivi u Republici Srbiji. Državni arhiv Srbije je centralna i matična ustanova zaštite arhivske građe za teritoriju Republike Srbije, u čijoj je nadležnosti zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalih u radu organa, ustanova i organizacija Republike Srbije i drugih stvaralaca i imalaca čiji je osnivač država ili čija je delatnost od interesa za Republiku Srbiju, kao i arhivsku građu od značaja za istoriju Srbije i srpskog naroda; Arhiv Jugoslavije je ustanova zaštite u čijoj je nadležnosti zaštita arhivske građe nastale radom centralnih državnih organa i organizacija jugoslovenske države (1918–2006) i poslovi u vezi sa primenom Sporazuma o pitanjima sukcesije Aneks „D” u pogledu „Državne arhive SFRJ” i kao takav predstavlja javni arhiv koji je deo mreže arhivske službe Republike Srbije; Pokrajinski arhivi (Arhiv Vojvodine i Arhiv Kosova i Metohije) su matične ustanove zaštite arhivske građe za teritoriju autonomne pokrajine i u njihovoj nadležnosti je zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalih u radu pokrajinskih organa i organizacija i drugih stvaralaca i imalaca čiji je osnivač autonomna pokrajina ili čija je delatnost od interesa za autonomnu pokrajinu; Međuopštinski arhivi su ustanove zaštite arhivske građe za teritoriju više jedinica lokalne samouprave i u njihovoj nadležnosti je zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalih u radu organa jedinica lokalne samouprave i drugih stvaralaca i imalaca čija je delatnost od interesa za te jedinice lokalne samouprave; Arhivi jedinica lokalne samouprave su ustanove zaštite arhivske građe za teritoriju jedinice lokalne samouprave i u njihovoj nadležnosti je zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalih u radu organa jedinica lokalne samouprave i drugih stvaralaca i imalaca čija je delatnost od interesa za tu jedinicu lokalne samouprave i specijalni arhivi koji obavljaju zaštitu određene vrste arhivske građe ili arhivske građe određenog organa ili organizacije.

Različitosti u pravnom regulisanju načina zaštite privatne arhivske građe, i status privatnih arhiva, nema potrebe bliže komentarisati ili komparirati, jer je to vidljivo, iz navedenih odredbi pomenutih materijalnih propisa. Odredbe važećih materijalnih propisa koji regulišu zaštitu i korišćenje arhivske građe (privatnih i javnih arhiva, odnosno javne i privatne arhivske građe), u republikama Srbiji i Crnoj Gori sa zakonima: o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, o zaštiti podataka o ličnosti, o tajnim podacima saznali smo da postoje razlike, koje se ponekad sučeljavaju zbog neusklađenosti i nedorečenosti, što treba uasaglasiti.

Pravni sistem zaštite arhivske građe na prostorima bivše Jugoslavije u privatnim arhivima je određenim delom nepotpun, nedovoljno stručan i neadekvatan. Zbog toga se ne treba čuditi, jer skoro u svim granama ljudske delatnosti ne postoji savršen pravni sistem.

U svim državama sa prostora bivše Socijalističke federativne republike Jugoslavije u materijalnim propisima koji regulišu zaštitu i korišćenje arhivske građe gde je predviđena je i zaštita privatne arhivske građe i status privatni arhiva. U propisima koji regulišu ovu oblast u Crnoj Gori i Srbiji mimo materijalnih zakona ima dosta uzročno povezanih propisa koji se moraju konsultovati jer zadiru u propisanu nadležnost arhivskih institucija.¹⁸

18. Osnovni materijalni propis koji uređuje arhivsku delatnost u Republici Srbiji je: *Zakon o kulturnim dobrima Srbije*, Službeni glasnik Srbije, br 71/94. Međutim, arhivisti moraju konsultovati u mnogim prilikama i druge propise: *Zakon o autorskom i srodnim pravima*, Službeni list Srbije i Crne Gore br. 61/2004; *Zakon o advokaturi*, Sl. glasnik RS broj 31/11; *Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja*, Sl. glasnik RS broj 120/04; *Zakon o tajnim podacima*, Sl. glasnik RS broj 120/2010; *Zakon o zaštiti podataka o ličnosti*, Službeni glasnik RS broj 97/2008; *Zakon o elektronskom potpisu*, Službeni glasnik RS broj 135/04; *Zakon o posebnim ovlašćenjima radi efikasne zaštite prava intelektualne svojine*, Službeni glasnik RS br 46/2006; *Zakon o autorskim i srodnim pravima* Službeni glasnik RS broj 99/11 i 119/12; 104/09; *Zakon o obligacionim odnosima*, Službeni list SFRJ broj 29/78, 39/85, 45/89, 57/89 i Sl. List SRJ31/93; *Zakon o odbrani* RS Službeni glasnik 116/207, 88/2009 i 10/2015 i naravno *Zakon o visokom obrazovanju u Republici Srbiji*: Službeni glasnik RS broj : 76/2005, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 892013, 99/2014 i drugi. Osnovni materijalni propis koji uređuje arhivski delatnost. U Republici Crnoj Gori je *Zakon o arhivskoj djelatnosti* Službeni list Crne Gore broj 49/2010, ali im moraju uvek biti „pri ruci”: *Zakon o slobodnom pristupu informacijama*, Službeni list Crne Gore broj 44/12; i 68/12; *Zakon o tajnosti podataka* Službeni list Crne Gore broj 40/41; *Zakon o zaštiti podataka o ličnosti* Službeni list Crne Gore broj 44/12; *Zakon o visokom obrazovanju* Službeni list Crne Gore broj 44/2014; *Zakon o obligacionim odnosima*, Službeni list Crne Gore broj 47/2008; i drugi. (Jovan P. Popović: *Razoj arhivskog zakonodavstva na prostorima bivše SFRJ od 1950-do 2013. godine*, Atlanti, Trst-Maribor 2013, strana 181-195).

8 Razmatranja i predlozi

Navedeni razlozi obavezuju stvaraocima i imaoce arhivske građe pa time javnih i privatnih arhiva:

- da se arhivska građa koja se nalazi u privatnoj svojini evidentira i da se njenim stvaraocima i imaočima pruži stručna pomoć u pogledu njene zaštite, sređivanja, davanja na korišćenje, objavljivanje, a posebno kod valorizacije od strane nadležnih javnih arhiva;
- da se dokumenta javnog karaktera (državnog arhivskog fonda) ne vraćaju njihovom ranijem vlasniku, jer je to javno dobro, ali prethodni vlasnik ima pravo da tu građu u fotokopijama dobije;
- da se kategoriše status privatnih arhiva;
- da institucije ili fizička lica koje posjeduju arhivsku građu privatnog vlasništva moraju da usaglase i u svemu primenjuju uslove za zaštitu dokumenata prema zakonskim propisima ili uputstvima nadležnih državnih organa i institucija i uslove za zaštitu tih dokumenata;
- da se pojedincima koji prijave ili predaju otkrivena dokumenta nedržavnih organizacija nadležnom arhivu (pronađena u raseljavanim stanovima, na otpadima, kontejnerima ili kupljena kod preprodavaca, najčešće laika) obezbede i dodele prikladne nagrade, čime se animiraju i druga lica, da u sličnim slučajevima postupaju na isti način;
- da se arhivska dokumenta koja se nalaze u nezakonitom posedu, predaju zakonitim vlasnicima ili pre svih nadležnom (stvarnom i mesnom) arhivu;
- da vlasništvo kojim "upravljaju" privatni registrovani arhivi treba da imaju istu zaštitu kao ono koje se nalazi kod javnih arhiva;
- da dostup arhivskoj građi za korišćenje u privatnim arhivima, treba da bude, pod istim uslovima i na isti način kao i kod javnih arhiva;
- da države finansijskim planovima predvide u godišnjim budžetima sredstva i za privatne arhive;
- da je sigurno da predstavnici arhiva igraju veliku ulogu u sticanju poverenja, (psihološkim delovanjem) u neposrednim kontaktima sa imaočima arhivske građe koji nisu njeni vlasnici;
- da arhivski radnici moraju pored domaćih arhivskih propisa (materijalnih zakonskih i podzakonskih propisa) i drugih sistemskih i sporednih zakona, čije odredbe zadiru u arhivsku delatnost, poštovati i primenjivati preporuke Veća Evrope, stavove i odredbe Međunarodnog arhivskog saveta, Etičkog kodeksa arhivista i međunarodne konvencije, s tim da arhivi moraju sve više i sve brže prihvatati metodologije i tehnologije, i iskustva savremenih arhiva.
- da arhivisti ostvaruju što neposredniju saradnju sa stečajnim i likvidacionim upravnicima kod instituta: stečaja ili likvidacije.

Smatramo da arhivsku građu i registraturski materijal koja je privatizacijom preuzeta zajedno sa pravnim licem, a ista je potrebna novim vlasnicima za obavljanje njihove osnovne deletnosti, mogu zadržati kod sebe najduže do 10 godina, da bi je nakon toga predali nadležnom arhivu. U slučaju da nadležni arhiv nije u mogućnosti da je preuzme, držalac je dužan je da je i dalje čuva do potpune predaje arhivu.

Literatura

Zakon o kulturnim dobrima Srbije, Službeni glasnik Srbije, broj 71/94, članovi : 26; 65 i 76.

Zakon o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori Službeni list CG broj 48/2010; članovi 20; 25; 26; 27; 28 i 40.

Jovan P Popović „Razvoj arhivskog zakonodavstva na prostorima bivše SFRJ od 1950 do 2013. godine“, Atlanti, časopis za savremenu arhivsku teoriju i praksu Trieste-Maribor, strane 181-195.

Marija Todorović "Preventivna zaštita javne arhivske građe stvaralaca u Tranziciji" *Savremena praksa Tuzla broj 20 strana 50-56.*

Dr Peter Pavel Klasinc „Područja arhivskih nauka i arhivska građa kod stvaralaca“, Tuzla 2014, *Arhivska praksa broj 14 strana 7-18.*

Jovan P. Popović, „Arhivska građa Arhiva Jugoslavije“, Književni časopis br 44 „Sveske“, Pančevo 1998.

Dr Živana Hedbeli "Korišćenje arhivskog gradiva na iskustvu Hrvatskih arhiva", Atlanti, No 26; drugi tom Trst 2017. godine.

Jovan P. Popović "Privatna arhivska građa i njeno korišćenje" *Arhivska Praksa broj 13 Tula 2010 strana 114-130.*

SUMMARY

In the former Yugoslavia, federal and republic laws protected private archives only through prescribed, substantive provisions of substantive laws, most often by the provision: "that archival material be protected independently of period, place and manner of their creation, ownership and registration; through the prohibition of exporting archival material abroad without the approval of the competent authority; through the option to by ...". The issue of protecting archival material in private ownership is just as present as the existence of the archives. This problem is not equally expressed in all countries. After the termination of the one-party system and the rapid privatization in all countries of Southeast Europe (except Greece, which, because of its state regulation, resolved this problem much earlier), entering the transition and privatization processes, the archives have faced the fast growth of private archival material i.e. registered private holders of the archival material. The problem was created in all the former Yugoslav countries. Comparing archival legislation in countries from the territory of the former Yugoslavia, and particularly analyzing the legal regulations of private archives and, consequently, private archives in Serbia and Montenegro, it can be concluded that private archives, or holders of private records, regardless of the ways of acquiring such documents (except through criminal or misdemeanor actions), they have not only prescribed principles but also individual provisions, which closely regulate the protection and use of that material. By-laws, which regulate the procedure and work methodology of private archives, are brought by the competent ministries, while instructions on these regulations are most often adopted by the state (public) or the main archives. Most often it is about very important documents (private materials and archives) with privatized companies. Therefore, the issue of the status of private archival material and private archives should be legally regulated, thereby limiting the freedoms and rights of new owners, who think that by buying a company they can have archival material and do "what they want" with it. We consider that priority should be given to the normative regulation of the protection of private archival material and its use in private archives, which would provide: the right to free professional assistance and giving instructions by public archives; then the equalization of archival material "managed" by private archives with those located in public archives, and private archives would have the same protection and conditions for use as those found in public archives; that private archives must be protected and supported by criminal justice measures; that in the sale of private archival material, the public archives have "the right of pre-acquisition"; that with the holders of private archives, who are not its owners, nor creators, professional archivists need preventive and psychological influence to preserve or hand over this material, first of all, to the state-public archive, thereby avoiding its damage or destruction. By law and by-laws, each state regulates the procedure of using private archival material, which can not be used differently from the way the archival material of public archives is used. However, for gifts, testaments, purchases, deposits - available deadlines for use are determined by contracts or by testamentary desposition, so the deadlines may be longer than the legal ones.

Typology: 1.04 Professional article

Submission date: 21.07.2018

Acceptance date: 08.08.2018